

İbnu'l- Arabi'nin Fususu'-Hikem ve Şarihlerine Göre Halk Katındaki Din'in Geçerliliği

Ahmet Kamil Cihan¹

ORCID: 0000-0002-4155-4048

Makale Başvuru: 1 Ekim 2018

Makale Kabul: 20 Aralık 2018

Öz

İbnu'l-Arabi, *Fususu'l-Hikem*'de dini, Allah katındaki din ve Allah'ın muteber saydığı halk katındaki din şeklinde iki kısımda inceler: Allah katındaki din, Allah'ın öğrettiği şeriat ve namustan ibarettir. Halk katındaki din ise insanların Allah'ın rızasını aramak maksadıyla icat ettikleri hikmetli kurallardır. Bu mesele, Kuran'daki Hadid suresi 57/27'deki ayetten hareketle açıklanır. Verilen örneğe göre ruhbanlık, herhangi bir peygamberin vahiy ile Allah katından gelen bir şey değildir. Halk nezdindeki dinde mevcut olan maslahat ve hikmet, ilahi bildirimle meşru olan hükümlere gayede muvafık olduğu için Allah ona da itibar eder. Ruhbanlığı uygulayarak Allahın rızasına ulaşacaklarına inananlara Allah ecirlerini verecektir. Yorumcular da bu fikre katılmakla birlikte bir kısmı halk katındaki dinin fetret dönemine mahsus olduğunu söyledikleri gibi, kimileri de sufilerin Allah'a yaklaşma maksadıyla yapmış oldukları riyazet, az konuşma, az uyuma gibi bazı adabı da buna dahil etmişlerdir. Sonunculara göre bu, şeriata ilave olmakla birlikte ona uygundur. Bu sebeple o bidat olmayıp, bilakis güzel bir yoldur. Halk katındaki din fikrinin önemli olduğu kanaatindeyiz. Zira günümüzde insanların iyilik ve menfaati için konulan çoğu kurallar, şeriataın maksadına büyük ölçüde benzemektedir. Diğer taraftan, insanların Allah rızası veya ona yaklaşma maksadıyla yaptığı ve dinin yasaklamadığı uygulamaların muteber sayılmasıyla dini hayatın zenginleşmesine katkı sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: İbnu'l-Arabi, Fususu'l-hikem, Fusus şarihleri, beşeri din, dini geçerlilik.

Reliability of Religion among People in Fususu'-Hikem and Şarih of Ibn al-Arabi

Abstract

İbnu'l-Arabi divides the religion into two parts in Fusus al-Hikam: the religion with Allah, and the religion with people, which Allah considers validity. The religion with Allah consists of Sharia and the law (al namus). The religion with people is the wise rules that people invented in order to seek the pleasure of Allah. This is explained by the verse from Hadid, 57/27 in Quran. For example, monasticism is not something which any prophet brought from Allah through the revelation. The public interest and wisdom that existed in the religion with people is appropriate for what is in the divine religion. Allah will give rewards to those who believe that they will achieve the approval of Allah through the monasticism. Commentators also agree with this idea, but some say that the religion with people is only valid for the period between two prophets as well as some include into religion with people sufi's practise such as like little talk, little sleep, etc. According to the next group, this is appropriate to the sharia for purpose. For this reason it is not islamic innovation (bid'ah), but it is a nice way. We believe that the thought of "religion with people" is important. Today, most of the rules set for the good and interest of people are largely similar to the purpose of the sharia. On the other hand, it contributes to the enrichment of religious life.

Key words: İbnu'l-Arabi, Fusus al-hikam, commentators of Fusus, religion, religion with people, validity of religion

¹ Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Kayseri. akcihan@erciyes.edu.tr

Giriş

Dinle ilgili kullanılan sözcükler kaynaklarda ed-din, el-mille ve eş-şer'(ia) kelimeleri üzerinden yürütülür. Dinin ıstılah anlamı ise mesela Ragıp Isfehani'de "Allaha yakın olmaları için Yüce Allahın peygamberlerin diliyle meşru kıldığı şey", Cürcani'de "akıl sahiplerini rasulde olanı kabul etmeye çağıran ilahi bir vazı", Tahanevi'de "şariat ve akıl sahiplerini bu dünyada salaha, öbür dünyada felaha götüren ilahi yasa" Akseki de "akıl sahiplerini kendi ihtiyarlarıyla bizatihi hayır olan şeye götüren ilahi yol olup, peygamberlerin vahye dayalı tebligatı" şeklinde geçer. El-mille ise Farabi de "İlk başkanın, toplumu için belirleyip takdir ettiği görüşler ve bir takım şartlarla kayıtlı davranışlar" Isfahani'de ise "Dinin bir benzeri olan şey", Cürcani'de "Dinle özde bir itibarda farklı bir şey", Tahanevi'de "Peygamberlerin yazdırması (imlâ) ve onlar üzerinde ihtilaf etmemeleri itibariyle şariatların asılları" olarak açıklanır. Eş-şer'u kelimesi ise Tahanevi'nin verdiği tariflere göre "Allahın kulları için belirlediği ve bir peygamberin getirdiği hükümlerdir. Bu hükümler "amelin niteliği ile ilgili olduğunda fıkhî, inancın niteliği hakkında olduğunda itikadi hükümler" olarak kullanılır. Tahanevi'ye göre bu hükümler itaat edilmeleri açısından "din"; yaz(dır)ılmaları bakımından millet; meşru kılınmaları bakımından şerattir. Bunlar arasındaki fark özde değil itibar/nispet bakımındandır. Şöyle ki, din Allah'a, şariat ve millet ise peygambere ve ümmete nispet edilir.²

Anlaşılacağı üzere din ve millet kelimesi ile bütün peygamberlerde değişmeden aktarılan ortak hakikatler, şariat ifadesiyle de değişmeyen hakikatlerin yanı sıra hayata yansıyan iradi hakikatlerin belli bir dönemde bir peygamber aracılığı ile şekli belirlenmiş ve düzenlenmiş olan nizamı kast edilmektedir. Bu sebeple şariatlar arasında nesih mümkün görülmüştür. Yani ilkeler değil, ilkelerin uygulamaları toplumdan topluma değişmektedir.

Bu yazıda ilahi bildirim olmadan insan marifetiyle varolan beşeri din konusu, İbnu'l-Arabi ve şarihleri merkezinde ele alınacaktır. Böyle bir din mümkün mü? Mümkünse Allah katında onun değerlendirilmesi nasıldır? Buna iman eden birisi ecir ve mükafat bakımından nasıl bir akıbeta maruz kalır? Vb sorulara cevap aranacaktır. Beşeri din terkibi, tarafımızdan tercih edilmiş olup, İbnu'l-Arabi ve şarihlerin tercih edip kullandıkları terkip ise "halk katındaki din"dir. Akışa göre iki ifade şekli de kullanılmıştır.

1. İbnu'l- Arabi'ye Göre Beşeri Din

İbnül-Arabi (ö. 638/1240) beşeri din meselesini *Fususu'l-hikem*'in sekizinci fassında ele alır ve orada dini iki kısma ayırır: İlki Allah katındaki din, diğeri de Allah'ın muteber addettiği halk katındaki dindir. Burada Allah'ın itibar ettiği kaydı önemlidir. Açıklaması ileride gelecektir. Allah katındaki din, aynı zamanda Hak Tealanın öğrettiği kimse, yani peygamber nezdinde mevcut olduğu gibi, peygamberin öğrettiği kimselerin yani ümmetinin nezdinde de mevcuttur. Bu dini Allah seçmiş ve halk katındaki dine nazaran daha yüksek bir mertebe vermiştir. Nitekim ayette "İbrahim, bunu kendi oğullarına da vasiyet etti, Yakub da öyle: "Oğullarım! Allah, sizin için bu dini (İslâm'ı) seçti. Siz de ancak müslümanlar olarak ölün" dedi." (Bakara, 2/132) denir. İbnü'l-Arabi için "Müslüman olarak ölün!" ifadesi, "ona inkıyat etmiş halde ölünüz!" demektir. Şu halde ona göre Allah katındaki din İslam olup, manası inkıyattır. Dolayısıyla din, inkıyattan ibarettir. Allah katındaki din, bir başka açıdan insanın inkıyat eylediği şeriattır. Bu durumda da din inkıyattır. Namus ise Allahın

2 Daha fazla bilgi için bk. Hasan Şahin, *İslam Felsefesi Tarihi Dersleri* (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2000), 16-23.

meşru kıldığı şeriattır. Allahın meşru kıldığı şeraite inkıyat ederek onunla muttasıf olan kimse dini varlıkta tutmuş olur. Kul dini inşa eden, Hak ise hükümleri vazedendir.³

İbnü'l-Arabi burada dini, insanın inkıyat yani boyun eğme ve itaat gösterme eylemi olarak ele almaktadır. Bu sebeple dinin ayakta tutulması, insanın vaz'edilen hükümlere itaat göstermesidir.

Allahın muteber saydığı halk katındaki din ise Kuran'daki bir ayetten hareketle açıklanır. Ayetin meal-i şöyledir: “(Kendiliklerinden) icat ettikleri ruhbanlığa gelince; biz onu onlara farz kılmamıştık. Allah'ın rızasını kazanmak için onu kendileri icat etmişlerdi. Fakat ona da gereği gibi uymadılar. Biz de içlerinden iman edenlere mükâfatlarını verdik. Fakat onlardan birçoğu da fasık kimselerdir.” (Hadid, 57/27)

İbnü'l-Arabi'ye göre icat edilen ruhbanlık ki, bu hikmetli kurallar olup, malum bir peygamber dini örfte bilindiği şekliyle, yani vahiy ile onu Allah katından getirmiş değildir. Halk nezdindeki dinde mevcut olan zahir maslahat ve hikmet, ilahi vaz'ı ile meşru kılınan ilahi hükümlere gayede muvafık olunca Allah kendi katından meşru kıldığı şeye itibar ettiği gibi ona da itibar etmiştir. Oysa Allah onlara ruhbanlığı farz kılmamıştır. Allah, onların kalpleriyle kendisi arasında inayet ve rahmet kapısını bilmedikleri şekilde açınca nebevi yolun dışında olarak meşru gördükleri dine tazim eylemeyi onların kalplerinde yaratmıştır. Onlar bunu yaparken Allahın rızasını talep etmekte idiler. Bununla birlikte ruhbanlığın meşru kılındığı kimselerin çoğu ona gereği gibi riayet etmediler, onun hakkını da vermediler. Bununla Allahın rızasına ulaşacaklarına inananlara Allah ecirlerini vermiştir. Bu ibadetin kendileri için meşru olunan kimselerin çoğu fasıktır, yani ona inkıyat eylemekten ve onun hakkını vermekten çıktılar. Ona inkıyat eylemeyen, teşri edicisine, razı olacağı şekilde inkıyat etmemiş olur.⁴

İbnü'l-Arabi'nin ifadelerinden anlaşılan, insanların kimisi kendiliklerinden Allahın rızasını arama gayesiyle din icat eder. Allah da böyle bir şeye inanan kimselerin kalplerinde ona tazim etmeyi yaratır. Dolayısıyla buna inanan ve onunla amel eden kimseye Allah ecrini verir. Böyle olduğu takdirde beşeri din, Allah'ın da itibar ettiği bir din olur.

Burada dikkat çekilen “beşeri dinin gayesi ile ilahi vaz'ı ile meşru kılınan hükümlerin gayesi birbirine muvafık olması” kaydı oldukça önemlidir. Şöyle ki, ilahi hükümlerin gayesi daha çok makasidü's-şeria/şeriatin güttüğü gayeler kavramı altında altında toplanabilir. Bu kavramla ilgili olarak Cüveyni bir taksim geliştirmiş ve bu Gazali tarafından “zaruriyyat, haciyat, tahsiniyyat” şeklinde adlandırılarak literatürdeki yerini almıştır. “Zaruriyyat, en üst düzeydeki yararları yani toplumun varlığı ve dirlik düzenliği için vazgeçilmez temel hak ve değerleri ifade eder. Bunlar genel maksad kısmına dahil olan hayat (can), nesil (nesep, ırz), akıl, mal ve dinin korunması şeklinde özetlenir ve literatürde “zaruriyyat-ı hamse, makasid-ı hamse, külliyyat-ı hams” gibi adlarla anılır.” Her ne kadar bazı alimler zaruriyyatın bu beş temel esasla sınırlı olduğu ifade etse de bazıları “adalet, Allah'a kulluk, erdemli bir toplum oluşturma, eşitlik, yeryüzünün imarı, hürriyet, sosyal düzenin ve güvenliğin sağlanması gibi özellikle yaşadıkları zamanların yükselen değerlerini göz önünde bulundurarak yeni amaçlar belirlemişse de zikredilen bu gayelerin esas itibariyle beş temel esasın korunması kapsamına

3 Geniş bilgi için bk. Ahmet Kamil Cihan, “Fususul-Hikem'de Din Kavramı” *Tasavvuf | İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* (İbnü'l-Arabî Özel Sayısı-1) 9, 21 (2008), 145-159.

4 İbnül-Arabi, *Fususul-Hikem* Neşir: Ebu'l-Ala el-Afifi (Beyrut: Darul-Kitabil-Arabi, 2002), 94-95.

dahil olabileceği görülmektedir.” Zaruri görülen hedeflerin yanı sıra ihtiyaç olarak görülen bazı hedefler de vardır. Bunlar “zaruret derecesinde olmamakla birlikte ferdi ve içtimai hayatın düzenli biçimde yürümesini sağlayan, karşılanmaması zorluk, huzursuzluk ve sıkıntıya sebebiyet veren faydalardır. Satım, kira vb. akitlerin meşru kılınması, bu tür faydaların sağlanması için konmuş hükümlerin örneklerini oluşturur.” Bu ikisine ek olarak, Tahsiniyyat adı verilen ve olmasında fayda görülen ilave gayeler de makasid içinde söz konusu edilmiştir. “Tahsiniyyat ahlaki erdemlerin geliştirilmesi, görgü kurallarına uyulması vb. yollarla sağlanan, zaruret ve ihtiyaç derecesine ulaşmamakta birlikte hayatı kolaylaştıran ve güzelleştiren faydaları ifade eder. Temizlikle ilgili hükümler, yeme içme adabı, zararlı ve dinen necis nesnelere satım sözleşmesine konu edilmesinin yasaklanması, bu tür faydanın sağlanması amacını taşıyan hükümlere örnek gösterilir. Ayrıca Gazali her kısma ait tamamlayıcı nitelikte faydalar bulunduğuna da işaret etmiştir”⁵

Şu halde İbnu'l-Arabi'nin yukarıdaki ifadesini, makasidu'ş-şeria kavramı altındaki bilgiler dikkate alınarak yorumlandığında aynı gayeler için vaz'olunan bugünkü beşeri düzenlemelerin de makasid kavramına girmesi ihtimal dahilindedir. Her ne kadar İbnu'l-Arabi halk katındaki din in Allah rızasını arama kaydını koysa da genişletme yoluyla makaside ulaşmak mümkündür.

2. Sadreddin Konevi'ye Göre Beşeri Din

Konevi (ö. 673/1274) *Fusus*'un ilk yorumcusu olup, özetlediği eserinde Allah katında dinin İslam olduğunu, bunun manasını da inkıyat olarak verir. Din iki nevidir. İlki memurun bih olup, rasullerin getirdiği şeyden ibarettir. Diğeri de muteber din olup, içinde Hakka tazim bulunan icat edilmiş din/dini ibtida'dan ibarettir. Allahın rızasını gözeterek icat edilmiş dinin hakkını gözetemeyen kimse felaha erer.⁶

Konevi'nin bu meseleyle ilgili yaptığı bir başka şerhe göre din iki çeşittir: Akli din ve şer'i din. Bunların her birisinin iki anlamı vardır. Birisi itaat ve inkıyattır. İnkıyat ve itaat de zahir ve batın diye iki nevidir. Bunlardan her birisi de iki kısımdır: Bittabi ve bizzat olan inkıyat ve itaat, çaba/taammul ile olan inkıyat ve itaat. Dinin diğer manası karşılık vermedir (ceza). Bu da iki şekilde gerçekleşir: Zati ve iradi. Zati ceza adalet ve müvazene ile olur. Bunun bilgisi, bilgilerin en yüce olanlarından. İradi ceza ise durum böyle olmadığı halde kendisinde müvazenenin fazlası olduğu zannedilecek şekilde zuhur eder.⁷

Konevi'ye göre beşeri din, önce icat edilmiş din sonra da akli din olarak ifadesini bulur. Gayesi hakkı ululamak olup, zahirde ve batında Ona inkıyattan ibarettir. Bir diğer yönü de adaletle riayet. Beşeri dine uyan kimse felaha erer. Şu halde adaletle dikkat eden, hakkı üstün tutup her işinde hakka göre hareket eden kimse, ona göre ahiret kurtuluşuna erişir. Konevi'nin makasidu'ş-şeria'nın bazı içeriğine yer vermiş olduğu da dikkat çekmektedir.

5 Ertuğrul Boynukalın, “Makasidu'ş-şeria”, (Ankara: TDV İslam Ansiklopedisi, 2003) XXVI, 424-5.

6 Sadreddin Konevi, *Nakşul-Fusus*, (İSAM Kütüphanesi Demirbaş no: 10248), varak: 4a.

7 Sadreddin Konevi, *Fukuk*, Neşir: Muhammed Hocey, (Tahran: İntişarat-ı Mevla, 1413) 186; *Fususul-Hikemin Sırları*, çev. Ekrem Demirli, (İstanbul: Kapı yayınları, 2014), 59.

3. Abdurrezzak Kaşani'ye göre Beşeri Din

Kaşani (ö. 736/1335) için halk katındaki din, düzgün ehl-i salahdan bir grubun, mead ve meaşın saadetine götürmesinde, iyi görmek suretiyle kendi aralarında böyle terimleştirdiği övülen bir yoldur. Allahın onu muteber görmesi ise bu dinin, vaz'edilen şeraitteki Allahın iradesine uygun gelmesi sebebiyledir.⁸

Kaşani'ye göre hangi dine inkıyat olursa olsun her halükarda inkıyat edilen Allahtan başkası değildir. Allahın itibar ettiği halk katındaki dinin örneği hikmetli kurallardan ibaret olan ruhbanlık olup, hususi bir örfte malum olan özel bir tarik ile vaz olunmuştur. Kaşani bunu kendi zamanındaki tasavvuf yoluna benzetir. Hikmetli kurallardan ibaret olan ruhbanlık icat edildiği vakitte malum bir rasul tarafından Allah katından insanların umumuna getirilmemiştir. Kaşani'ye göre halk katındaki din, hak yoluna giren riyazet ehlinin hususi bir grubun yoludur. Onlara bu, vacip de değildir. Ne var ki, bu kurallarda zahir olan maslahat ve hikmet, ilahi şeraitte vaz'olunan ilahi hükme gayede uygun geldiği için Allah da kendi katındaki dine itibar ettiği gibi onu da muteber görmüştür. Her iki dinin gayesi de Kaşani'ye göre "insani kemal" den ibarettir. Zira ehlullahın hususi olanlarına has hükümler vardır. Çünkü onlar, Allahın, ilk inayette onlara bağışladığı hususi istidatlara sahiptir. Onlar ziyade inayet ve rahmet sebebiyle farkında olmaksızın irade ettikleri şeyi tasdik etmişler ve ona olan şevkleri de artmıştır. Buna bağlı olarak kalplerinde, hikmet ehlinin ve büyük insanların nebevi yola ek olarak ve de Allah rızasını talep ederek vaz'ettiği kurallara tazim etme hususu da vaki olmuştur. Kaşani burada *Fusus'ul-hikem*'in nüsha farklılığından kaynaklanan bir hususa işaret eder. "Nebevi tarike ziyade" ibaresi bazı nüshalarda nebevi tarikin dışındakine ziyade" şeklinde geçmektedir. Şayet bu doğru ise bu takdirde cümlenin anlamı şöyle olur: "Allahın meşru kıldığı şeraitin dışında vaz eyledikleri şeraite göre meşru kılınan şeye tazim etme" olur. Yoksa nüshalarda görülen farklılık şu anlamda asla makbul değildir: "Allahın meşru kıldığı şeriata aykırı/münafi vaz eyledikleri şeraite göre meşru kılınan şeye tazim etme".⁹

Kaşani, ruhbanlık örneğini Allah'ın bir hatırlatması olarak görür ve ondan hareketle şunların da bilineceğini iddia eder: Mutasavvifenin iyi olarak gördüğü başı tıraş etmek, halk elbisesi giymek, yeme ve uykuyu azaltarak riyazet yapmak, zikre zikre devam etmek ve şeriata aykırı olmayan diğer adab örneklerinde olduğu gibi, meşru olana ilave olan ibadet, münker bir bidat değildir. Münker olan, sünnete muhalif olan bidattir.¹⁰

Onlar, Allah farz kılmadığı halde icat ettikleri ruhbanlıkla Allahın rızasını aramışlar ve bunun hakkını vermeye çalışmışlardır. İbnu'l-Arabi'nin ibaresini olumsuz almak da Kaşani'ye göre doğrudur. O zaman anlam şöyle olur. Fasıklar ruhbanlığın hakkını gereği gibi gözetmediler. Zira ruhbanlığı icat edenler, Allahın rızasını kazanmak için gereği gibi ona riayet etmişlerdir. Ancak fasıklar bunu yapmamışlardır. Allah ruhbanlığın hakkını gözetenlere ecirlerini vermiştir. Çünkü onların imanları, salih amellerinin mirasıdır. Bununla birlikte bu ibadetin meşru kılındığı kimselerin çoğu ona inkıyat etmekten uzak kalmıştır. Ona inkıyat eylemeyen de onun teşri edicisine yani Allah'a razı olacağı şekilde inkıyat etmemiş olur. Bu ibadetin teşri edicisi asalet yoluyla Cenabı Haktır. Zira onu vaz'edenler, Allah için vaz'etmişlerdir. Bu itibarla ona inkıyat Hakka

8 Abdurrezzak Kaşani, *Şerhu Fususil-Hikem*, Tashih: Mecid hadizade, (Tehran, 2004), 234.

9 Kaşani, *Şerh*, 236.

10 Kaşani, *Şerh*, 236.

inkıyat demektir. O da onun ecrini verir. Ona inkıyat etmeyen Allahın razı olacağı şekilde ona itaat etmemiş olur.¹¹

Kaşani'nin farklı olan yorumuna dikkat çekelim: İlki, Nüsha farklılığından kaynaklanan anlamlara işaret etmesidir. Bir başkası beşeri dinin vazedendenlerin ehl-i salah, hikmet ehli ve büyük insanlar olmasıdır. Bir diğeri dinin gayesinin “insani yetkinlik” olarak açıklık kazanmasıdır. Bir diğeri tasavvuf erbabınca iyi görülen hususların beşeri din kapsamına alınmasıdır. Ancak bu, mevcut şeriata aykırı olmaması şartını taşır. Yani onların ortaya koydukları adab, sünnete muhalif değildir. Bunlara riayet edenlere de Allah ecirlerini verecektir. Kaşani, makasid kavramının daha çok ahlaki arınmaya vesile olan tarafına ağırlık vermiş görünüyor.

4. Davud Kayseri'ye Göre Beşeri Din

Kayseri (ö. 751/1350), inkıyat, ceza ve âdet manalarına gelen dini, şeriata naklederek der ki:

Din, ya peygamber göndermek suretiyle ya ilahi cem' hazretinden veya tafsil hazretinden gelir. Bu Allahın seçtiği din olup, onu nebilere vermiş ve onlara öğretmiştir. Diğer müminler de onlar vasıtasıyla onu öğrenmiş olur. Halk nezdindeki din ise hakkın nuruyla hidayeti bulan, emir ve halk alemini tefekkür eden kimselerin, nefislerini mükellef kıldıkları şeydir. Zira onlar, batınlarına düşen ışıklarla ve temiz olan nefislerinin aydınlanmasıyla ubudiyet ve rububiyet makamlarını bilirler. Dolayısıyla onlar, rabbin verdiği nimetlere, onları yaratmış olmasına ve hidayetine şükretmek üzere kendilerini ubudiyetle mükellef kılarlar. “Yazılmadığı halde onlar ruhbanlığı icat ettiler” denmesi, bu ibadetin onları farz kılınmadığı anlamına gelir. Onlar icat ettikleri ruhbanlığı Allahın rızasının aramak için yapmışlar ve bu ibadetin hakkına riayet etmişlerdir. İşte Allah onlara kutsi nurlar ve nefsi kemaller cinsinden ecirlerini vermiştir. Bu ibadeti yapmayanlar ile peygamberlerin diliyle Allahın meşru kıldığı şeyi yapmayanlar fasıktır, yani o hükümleri yerine getirmekten ve o hükümlere inkıyat etmekten çıkmıştır. İşte bu izah Allah indindeki din ile halk indindeki din sözünün manasıdır.¹²

Ayette geçen “İcat ettikleri din” ifadesi halk nezdindeki dine dair bir şahit getirme/istişhattır. Rahiplerin halktan uzaklaşıp riyazet etmeleri ve hakka yönelmeleri gibi, yaptıkları şeyler olan ruhbanlık, hikmetli kuralların, yani hikmet ve marifetin iktiza ettiği şeriatlardır. Bunlar bir nebinin zuhuru, nübüvvet iddiası ve mucize izharı gibi örfte bilinen şeylerden hasıl olmamıştır. Onlar özel bir yolun vaz'ı ile ihtira olunmuştur. Bu kurallarda mevcut olan hikmet ve maslahat, ilahi şer'in vaz'ı ile maksud olan ilahi hükme ki, bu nefisleri ilmen ve amelen tekmil etmedir, muvafık olduğu için Allah onu bütün insanlara farz kılmadığı halde kendi nezdindeki muteber saydığı gibi bunu da muteber saymıştır. Bu, avamın değil havasın yoludur. Zira herkes riyazetin meşakkatine katlanamayacağı gibi, özel yola da giremez. Bu kanunlar onlarda bilmedikleri özel bir vecihten hasıl olmuştur. Onlar, Allahın onlara farz kılmadığı yemeyi ve konuşmayı azaltma insanların arasına karışmama, onlardan halvet ve uzlet, orucu artırma, uykuyu azaltma, devamlı zikretme gibi nebevi yola ek işler ortaya koymuşlardır. Onlar nebevi yola aykırı olan haram şeyi içme, putlara tapınma gibi şeyleri getirmemişlerdir. Onlar farz kılınmadığı halde, bunları yaparken, Allahın rızasını aramışlardır. Bunları kendileri için yapmayı vacip görenlere ecirleri verilmiştir. Yani onları yerine getirenlerin inancı o ki, bunu eda

¹¹ Kaşani, *Şerh*, 237.

¹² Kayseri, *Şerhu Fususil-Hikem*, Neşir: Celaleddin Aştıyani, (Tahran, 1375), 667-8.

edenler için Allah rızası ve ahiret sevabı hasıl olur. Yani nefisleri için vaz olunan bu kanunlara inkıyat etmeyenlere Allah da inkıyat etmez. Zira asalet yoluyla o kanunların teşri kılıcısı odur.¹³

Kayserî'nin diğer şarihlerden farkı, beşeri dini vaz eden kimselerin hidayete eren, fizik ve metafizik alemi de tefekkür eden kimseler olmasıdır. Onlar insanın kulluğu ile Allah'ın rab oluşun bildikleri için, Allahın yaratmasına, verdiği nimetine ve hidayetine şükür olarak hikmet ve marifetin iktizası olan bu şeriati kendilerine vaz eylemişlerdir. Beşeri dinin gayesi, nefislerin ilmî ve amelî açıdan yetkinleşmesidir. Bunlar avam için konulan kurallar olmayıp, bilakis havas içindir. Beşeri din, nebevi yola aykırı şeyler getirmediği gibi, onları eda etmeyen fasık olur. Kayseri, beşeri dine itaat edenlerin alacakları ecir ve mükâfatın bu dünyada olabileceğini düşünerek bu mükâfatın kutsi nurlar ve nefsanî yetkinlikler olduğunu da belirtmiştir.

5. İbn Türke'ye Göre Beşeri Din

İbn Türke'ye (1369-1432) göre halkın vazedip de Allahın itibar ettiği dinin açıklaması şöyledir: İcat ettikleri ruhbanlık, hikmetli kurallar, özel ve maznun sırlardır. Bir rasul onları bilinen yollarla getirmiş değildir. Fakat bu ifadeyle bu sırların ve benzerinin mutlak olarak rasulun getirmedeği şeyler sanılmamalıdır. Bilakis şer'i örfte malum olan özel yolla gelmiştir. Şer'i örf, fukaha imamlarının ve ahkâmın istinbatındaki müçtehitlerin girdiği yoldur/meslektir. Tahkike göre, son peygamberin diğer sırları ve hikmetleri getirmesi gereklidir. Fakat o umumi örfte malum olan yol üzere getirmez. Zira umumi örf ehlinin idrak düzeyi/medariki henüz buluğa ermemiştir. Bu sebeple onların makamlarına tenezzül ve akıllarının ve fehimlerinin miktarına göre konuşmak gerekli olmuştur. Onların örfüne göre Şeyh-i Ekber "Bunlardaki zahir maslahat ve hikmet maksatta ilahi vaz'ı ile muvafık olduğu için": demiştir.Yani bu maksat, kemali gayeye yönelmektir, bu da vücudi nazım ve şühudi süluktur ki, bu da insani kemal hareketinin yönüdür. Allah kendi nezdindeki itibar ettiği gibi onlara farz kılmadığı halde ona da itibar etti. Zira onlarla kendi arasında, bilmeyecekleri şekilde inayet ve rahmet kapısı açılmıştır. Oysa onlar ilim ve marifetin fikir ve nazarla tahsil edildiğini düşünüyordular. Onların evliya ve enbiyaya intisapları da yoktur. Allah onların kalplerine teşri kıldıkları şeye tazim etmeyi yarattı. Umum için olan nebevi yolun dışından bir şeyle onlar, kendilerine dönük inayetin karşılığında uygun bir şükür olsun diye Allahın rızasını talep etmektedirler. Zira ruhbanlık, kendileri katından gönüllü olarak kendilerine ilzam ettikleri şeye göre ziyade bir ibadettir. Bu, Müslüman mutasavvıfların ve diğer dinlerdekiilerin sünnetine benzer. Allah onlara ecirlerini, yani rızasını vermiştir.¹⁴

İbn Türke'nin diğer şarihlerden farkı şöyle ortaya çıkmaktadır: Ruhbanlık, hikmetli kurallar olmasının yanı sıra özel ve gizli sırları da içerir. Beşeri din, herhangi bir nebi veya veliye intisabı olmayanların gönüllü olarak kendilerine gerekli gördüğü ziyade ibadetler olup, bu aynı zaman da sufilerin âdetlerine benzer. Her uygulamanın açıkça şeriatta olması şart değildir. Zira Hz Muhammed'in son peygamber olması, gelecek ümmetin idrak düzeylerine uygun sırları da tazammun yoluyla getirmiş olmasını gerektirir. Sufiler arasındaki usul ve âdab çeşitliliği, bu gerekçeye dayandırılır. Beşeri dinin gayesi ise vücudi nazım ve şühudi olarak seyrü süluk içinde olmaktır. Yani varlık sayfasındaki yazıyı okumak ve her şeyde Hakka şahit olarak Hakka yürümektir.

¹³ Kayseri, Şerh, 670-2.

¹⁴ Sainuddin Ali b. Muhammed et-Türke, *Şerhu Fususil-Hikem*, Neşir: Muhsin Peydafer, I, 404-6.

6. Abdurrahman Cami'ye Göre Beşeri Din

Cami'ye (ö. 898/1492) göre ilahi olsun beşeri olsun, dinin ikisi de inkıyat olması hasebiyle Allah için olur. Halk nezdindeki din ruhbanlık olup, rahiplerin yoludur yani İsa ümmetinden olan zahitler ve Allah'a süluk edenlerin icat ettiği yoldur. Hikmetli kuralları içerdiği gibi, ilahi hikmeti ve dini maslahatı içine alır. Bunları bir rasul bilinen bir yolla yani açık bir vahiyle getirmemiştir. Cami için feyzin bütün vasıtaları, Allah'ın rasulleridir. Rasulün getirdiği sadece enbiyaya has olan yolla değil evliyayı da içine alan bir yolla olmuştur. İşte bu icat edilen ruhbanlıktır. Halk nezdindeki din özel bir vecih üzere olan hikmetli kurallar olunca Allah katındaki din de başka bir vecihle o kurallardan ibaret olur. Halk nezdindeki din, ilahi vaz'ı ile olan ilahi şeriata gayede, yani ilmi ve ameli olarak nefislerin kemale erdirilmesinde muvafık olunca Allah ona da itibar etmiştir. Onlar ruhbanlıkla nebevi yolun dışında Allahın rızasını aramışlardır. Nebevi yolun dışında demenin manası şudur: Onlar nebevi yola ek fakat gayede muvafık işler yaptılar. Bu işler ise Allahın onlara farz kılmadığı şeylerdir. Yine bu işler, Allah vacip kılmadığı halde sufıyyenin yemeği azaltma, orucu çoğaltma, günaha bulaşmaktan uzak durma, uykuyu azaltma, devamlı zikir gibi yaptıkları şeylerdir. Onlar ruhbanlıkla Allahın rızasını aradıkları ve onun Allaha giden bir vesile olduğuna inandıkları için ruhbanlığa inandılar ve onu sevdiler; bunun üzerine ecirleri de onlara verildi.¹⁵

Cami'nin bu satırlardaki farkı şudur: ilahi feyzin vasıtaları sadece peygamberler değildir, evliyayı da içine alır. Beşeri din böylece feyzin vasıtaları olup, ilim ve amel açısından nefisleri kemale erdirmek için vaz olunmuştur. Bu, nebevi yol ile açığa çıkan dine ziyade olmakla birlikte gayede muvafıktır. Bir başka açıdan Allah katındaki din de beşeri dinde yer alan kurallardan ibarettir.

Cami bir diğer eserinde şunu kaydeder: Din, iki nevi olup, ilki Allah nezdinden emredilmiş olandır ve onu rasuller getirir. Şeri vaz'ılar, asli ve ferî hükümler halinde nazil olan kitaplardır. İkincisi ise muteber din olup, Allahın kendi katında meşru kıldığına itibar ettiği gibi ona da itibar eder. Çünkü muteber dinin garazı Allahın şeriat olarak vaz'eylediği şeydeki irade ettiği şeye muvafıktır. Bu da ilmi ve ameli olarak nefisleri kemale erdirmedir. Muteber din de salah ehlinde bir taifeye göre iyi görülerek mebbe ve meaş saadetine iletir, tıpkı Mesih dininin ulemasının icat ettiği Ruhbanlık gibi. Ecirlerini vermesinden maksat, kutsi nurlar ve şerefli ahlaktan ve fazıl melekelerden ibaret olan nefsanî melekeler gibi şeylerdir. Bu ümmetteki sufilerin yolu da böyledir. Onlar nebevi yoldakine ek şeyler getirirler ve bunlar Allahın farz kıldığı şeyin garazına muvafıktır. Nitekim yemeye azaltma, sözde ziyadeye ve halkın arasına karışmaya engel olma, halvet, uzlet, çokça oruç, az uyku, devamlı zikir gibi şeyler böyledir. Muteber dine dünyevi matlaplardan biri için değil de halisane Allah rızası için hakkıyla yani önce iman ederek sonra emredilene yaparak, nehyedilenden kaçınarak inkıyat eden kimse felaha erer ve ebedi saadetle ve sermedi kerametle fevz bulur.¹⁶

Bu eserde Cami ilaveten şunları belirtmiş oluyor: Artık hakkında konuşulan “beşeri din” değil “muteber din”dir. Şeriatla ortaya çıkan Allahın iradesine uygun olup, ona iman edip de eda edenler dünya ve ahiret saadetine erişir. İlaveten şu yorum da vardır Allahın ecir vermesi demek nefiste açığa çıkan ilahi nurlar, yani marifetler ve nefsanî melekeler yani güzel ahlaktır. Cami, makasid kavramının ağırlıklı olarak faziletler yönüne odaklanmış görünmektedir.

15 Abdurrahman Cami, *Şerhul-Cami Ala Fususil-Hikem*, Neşir: Asım İbrahim Kayyali, (Beyrut, 2009), 210-2.

16 Cami, *Nakdun-Nusus Fi Şerhi Nakşil-Fusus*, Neşir: C. Aştiyani, (İran, 1381), 174-5.

7. Avni Konuk'a Göre Beşeri Din

Avni Konuk (1868–1938) için Allah katındaki din islamdır. İslam inkıyattan ibarettir. İnsanın vücudunun batın ve zahir iki itibarı vardır. Abdin batın ile inkıyadı, Hakkın gönderdiği peygamberleri ve haberlerini asla tevakkuf etmeden tasdik ile iman etmesidir. Zahir ile inkıyadı ise Allahın, rasulun dili ile kitabında ifasını emrettiği şeyleri uzuvları ile işlemesidir.¹⁷

Halk katında olup da Hakkın muteber saydığı din de iki çeşittir. Birisi fetret zamanında akıllarına olan has tecelli sebebiyle Hakk-ı vahidin vücudunu idrak eden ukela ve hükema tarafından vaz'ına lüzum görülen övülür kanunlardır. Eflatun ve Sokrat gibi hükemanın, nefis tezkiyesi için kendi milletlerine gösterdikleri tarik gibi. Diğeri de enbiyanın getirdikleri şeriatlara inkıyat etmekle beraber nefis tezkiyesi için bu şeriatlara mugayir olmayarak kamil müminler tarafından vaz edilen mücahede ve riyazet yolu gibi meşakkatli işlerdir. Mutasavvifinin şer'i ahkam üzerine zait fakat şeriatın maksadına muvafik olarak vaz ettikleri âdab ve usul gibi. Muhammedi şeriaten önce İsevi ulema tarafından vaz edilen ruhbaniyet de bu zümredendir. Ukela ve hükema tarafından vazolunan övülür kanunların Hak indinde muteber olması ancak fetret zamanına mahsustur. Yeni bir şeriat ile bir peygamber geldiği vakit hükmü mensuh olup, hak indinde kadr u kıymeti kalmaz.¹⁸

Ayetteki "İcat ettikleri ruhbaniyet" ifadesi hakkında Konuk şunları belirtir: Hükema ve akıllıların icat eyledikleri ruhbaniyet ve nefis tezkiyesi usulü, öyle hikmetli bir kanundur ki, mucize ve vahiy yoluyla açığa çıkan eden ve umumi insanlar nezdinde malum olan bir rasul, o hikmetli kanunları nübüvvet ve vahiy yoluyla Allah canibinden getirmemiştir. Belki İsa'nın dinine mensup olan ulemanın ve din-i Muhammediyeye tabi bulunan salihlerin veyahut bir peygamberin dini hükümleri cari olmayan kavimler arasında bu fetret zamanında yaşayan akıllılar ve hükemanın kalplerinde Allah indinden vaki olan ilham ile o hikmetli kanunlar sabit olmuştur. İlahi hükmün gayesi, nakıs nefislerin ikmali olduğu ve bir peygamberin dinine tabi olan ulema ve suleha ile zamanı fetretteki akıllılar ve hükemanın vazettikleri usul ve kanunlarda zahir olan hikmet ve maslahat dahi, aynı şekilde nakıs nefislerin ikmali bulunması cihetiyle bu zevatı kiramın gayeleri de şer'-i ilahiden kastedilen ilahi hükme muvafik gelmiştir. Bunun için Allah bu hikmetli kanunları o zevat üzerine farz kılmadığı halde kendi tarafından inzal buyurduğu şer'e itibar eylediği gibi muteber addetmiştir.

Beşeri dine tabi olma fikrinin doğuşu da Konuk'a göre şöyledir: Allah kendisi ile bu zevatın kalpleri arasındaki engelleri kaldırmış, onların vukufiyeti olmadan kalplerine bu vaz'ettikleri kanunlara tazim ve riayet hissini vermiştir. Bu zevat-ı kiram ile onlara tabi olanlar bu kanunlara tazim ve hükümlerini de icraya riayet neticesinde taraf-ı ilahi ile bilinen nebevi yolun dışında başka bir yol üzere Allahın rızasını talep ederler. Nübüvvet ile gelen şeraitte, itaat edenlere ne gibi mükâfat verileceği Cenabı Hak'tan sarahaten vaat buyurulmuştur. Fakat bu zevatın vaz ettikleri kanunların tazimi ve hükümlerine riayet neticesinde ne gibi bir mükâfat verileceği meçhuldür. Ancak ehli din olan akıllı kimseler düşündü ki, insan hayvanın bir nevidir. Fakat onda diğer hayvanlarda olmayan bir hassa vardır. Onlara göre, Cenabı Hak'tan indirilen şeriat, insanda galebe çalan hayvanlığını izalesi ve batını olan nefis-i natikasını tasfiye içindir. Bu maksada hızla ulaşmak için yemeyi ve uykuyu azaltma ile riyazet ve zikre devam etme gibi nebevi yol ve şer'i ahkam üzerine zait olarak birtakım

¹⁷ Ahmet Avni Konuk, *Fususul-Hikem Tercüme Ve Şerhi*, Yayına hazırlayan: Mustafa Tahralı ve ark., (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı yayınları, 2017), I, 524-5

¹⁸ Konuk, *Şerh*, I, 525.

usul vaz etmişlerdir. Bu usul şer'-i ilahiden maksud olan ilahi hükme muvafık geldiği için, sünnet-i hasenedir, bidat değildir.

Fetret zamanındaki hükemaya gelince onlar aklen düşündüler ki, kâinatın heyeti mecmuasını yerli yerinde icat ve tedbir eden bir hikmet sahibi Sanatkâr vardır. Her bir eşya kemale dönüktür. Bunlar içinde en mükemmeli de insandır. Zira o müdrik ve mütefekkindir. Bunun yanı sıra o hayvanın bir nevidir. Onun kemali idrak ve tefekküründe olduğu için, bu cihetini ihmal etmesi ve hayvanlık cihetine yönelerek onun gereği olan şeylerde boğulması noksanını doğurur. Bu hal ise yaratılış maksadına mugayirdir. Bu sebeple insanı kendi kemaline yöneltmek için hayvanlığına bir bağ takmak lazım geldiğini düşünmüşlerdir. Bu gayeye ulaşmayı temin etmek için zikri geçen hükema bir takım usul ve kaideler vazetmiştir. Sanatkarın vahdetine ve insanın batınını tenvir etmeye dair eserler yazmışlardır. Bu usul ve kaideler onlara ilham tariki ile varit olmuştur, Yunan hakimlerinin bazılarına vaki olan ilhamlar gibi. Fakat Çin'de tenasüh fikrini neşreden Konfüçyüs ve Hind'de putperestliği vaz eden Buda, Mecusiliği ihdas eden Zerdüşt ve emsali bu zümreden değildir. Onlara vaki olan ilka, İlka-yı şeytanidir. Zira alemin heyeti mecmuası, filî Kurandır. Lafzî Kuran, nasıl bazı kimseleri saptırma/idlal etme, bazı kimselere de hidayet verme (Bakara, 2/26) vasfını haiz ise filî Kuran da öylece bu vasfı haizdir. Çünkü ilahi isimler karşılıklıdır, mütekabildir. Alem ise ilahi isimlerin mazharıdır. Daima hak mukabilinde batıl, batıl mukabilinde hak tezahür eder.

İmdi bu kanunları kendi nefislerine meşru kılan ulema ve ukala, onlara uyması teşvik edilen kavminin fertleri ancak Allahın rızasını talep için o kural ve kanunlara hakkıyla riayet ettiler. Bu usul ve kaidelerin hakikatine bu ilahi rıza için itikat eylediler. Allah da onlara “iman edenlere biz ecrini verdik”, buyurdu. Kendileri için ulema ve hükema tarafından bu şer' ve vaz olunan birçok kimse fasıktır, yani bu kanunlara inkıyattan ve bunları hakkı ile kaim kılmaktan hariçtirler. Bu ibadete inkıyat etmeyen kimselere bil-asale onun teşri edicisi olan Hak, o kimseleri razı kılacak şey ile onlara inkıyat etmiş olmaz. Yani bu hükümler bir peygamber tarafından tebliğ edilmediğinden bunlar ile amel vacip değil ise de onlar mahza rızayı ilahiye tahsil için bu ahkam ile amel etmeyi kendi nefislerine vacip kıldıklarından ve hakkıyla buna riayet edenlerden Allah'ın razı olacağını itikat eylediklerinden Cenab-ı Hak da bunlara kutsi nurları ve nefsi kemalleri, cennet, hayır ve sevap gibi kendileri razı edecek şeyleri ecir olarak verdi. Bu kanunlar ulema ve hükemaya Allah tarafından ilham yoluyla varit olduğundan onun teşri edicisi bil-asale Hak olmuş olur. Bunlara inkıyat etmek Allaha inkıyat etmektir. Allaha inkıyat edenlere Allah da bir şey vermek suretiyle inkıyat etmiş olur. Bu hükümlere riayet etmeyen fasıklar ise Hakka inkıyat etmediklerinden Hak da onlara bir şey vermemek suretiyle muamele eder, onlara inkıyat etmiş olmaz.¹⁹

Konuk'un farklı tarafları şöyle özetlenebilir: Beşeri dinin iki manası vardır. Biri fetret zamanına mahsus olup, o dönem itibariyle geçerlidir. Bir peygamber gelince mensuh olur. Nitekim özel bir tecelli ile Hakkı idrak eden Sokrat ve Eflatun gibi hukema, bir takım kanunları gerekli görerek vaz etmişlerdir. İkincisi ise bir peygamberin şeriatına inkıyat ederek ilaveten nefis tezkiyesi için kamil müminlerin vaz'eylediği riyazet ve mücadele gibi şeriata mugayir olmayan zor işlerdir. Sufilerin, şeriata zait fakat maksatta muvafık usulü böyledir. Beşeri dine ittiba eden insanların alacağı ecir şeriatteki gibi açık olmasa da akıllı kimseler şöyle düşünmüştür: İnsanda hayvanlık galebe çalmaktadır. Şeriatın maksadı da bu galebeyi gidermek ve nefsi natıkayı tasfiye etmektir. İnsanı bu hedefe süratle yaklaştıran bazı usuller vardır. Bunlar şeraite ilave fakat muhalif olmayan

19 Konuk, Şerh, I, 531-3.

şeylerdir. Bu sebeple onlar sünnet-i hasenidir. Alacakları ecir de kutsi nurlar, nefsanî kemaller, cennet, hayır ve sevap gibi insanı razı edecek şeylerdir. Ne var ki, Kuran ayetleri nasıl kiminin hidayetine kiminin de idlaline sebep oluyorsa ilahî isimlerin tecellisi olan alem de böyledir, bu sebeple tenasüh, putperestlik öğütleyen beşerî dinler muteber değildir.

Sonuç ve Değerlendirme

Din, inananları doğrudan, inanmayanları da dolaylı olarak etkiler. İnsanın güven ve umut dünyasına seslenmesi, ona bir takım değerler sunarak yaşam tarzı göstermesi, inananlar arasında birlik ve beraberlik oluşturması dinin bu dünyadaki pratik karşılıkları olarak kabul edilebilir. Bununla birlikte farklı dinlere inanan insanlar vardır. Üstelik bu dinlerin bir kısmı beşerî kaynaklı dinlerdir. Onlara inanıp da pratiklerini yerine getirenlerin durumu ne olacaktır? Yine Müslüman olup da dinde olmadığı halde ona ilave edilen şeylerin durumu nedir? İşte İbnu'l-Arabi ve şarihleri çerçevesinde bu sorun merkeze alınarak önerilen çözüm yolları ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Yapılan açıklamalara göre din insanın boyun eğmesinden/inkiyat ibarettir. Bu sebeple, ister ilahî ister beşerî olsun insandan beklenen, konulan kurallara boyun eğmesi, itaat etmesi gerekir. Bunu yapan kimse dini ayakta tutmuş olur. Konulan kuralların rast gele değil hikmetli kurallar olması gerekir. Bu da ancak seçkin insanlar aracılığı ile mümkün olur. Nitekim bu kimseler, ehli salah, akıllılar, hukema, evliya, uzema, kümmel-i müminin, vb adlarla anılmıştır. Zira bu kimseler kural koymanın amacını bilip, bu amaca götüren yolları ve teknikleri iyi görürler. Açıklamalarına göre insan, mülk ve melekut, yani fizik ve metafizik alem hakkında tefekküre dalınca rabbi olduğunun idrakine varır. Kendi durumunu da kulluk mertebesinde görür. Bu sebeple yaratıcıya tazim, verdiği nimetlere şükretmek maksadıyla kendisini bir takım işlerle yükümlü tutar. Esasında bu, bazı ahlak kitaplarında yaratıcıya dönük vazifeler başlığı altında ele alınan hususlardır. Bunlar, düşünürlerimiz tarafından da gündeme alınmış meselelerdendir. Burada en çok üzerinde durulan husus, beşerî kuralların konuş gayesidir. İbnu'l-Arabi'ye göre bu gaye, Allah rızası iken şarihlere göre, Allah'ın rızası ve onu tazim etme, verdiği nimetlere şükür, mücerret varlıklar alemine yönelme gibi hedeflerdir. Bunlar, aynı zamanda ilahî dindeki hükümlerin vaz'ı gayesidir. İşte bu sebeple İbnu'l-Arabi ve şarihleri bu maksatla vaz olunan beşerî dini Allah'ın da muteber gördüğünü söylemişlerdir. Kimi şarihler beşerî dini, fetret dönemiyle sınırlandırırken İbn Türke, Konuk gibi kimileri de İslam ümmetinden olan bazı salihlerin dinde olmadığı halde ilave ettiği bir takım usul ve erkanı buna dahil etmişlerdir. Ancak bu ilaveler ilahî dine asla muhalif olamaz. Bilakis onda ilahî dine muvafık olma şartı aranır. Nitekim burada bidat kavramını gündeme alınarak bu ilavelerin bidat olmadıkları notu düşülmüştür. Şerhler içinde meseleyle ilgili en geniş açıklamanın Kaşani ve Konuk tarafından yapıldığını belirtmek gerekir. Bilhassa Konuk beşerî dinleri, vahiyle mukayese ederek onun idlal ve hidayet yönünden farklı olabileceğine dikkat çekmesi diğer şarihlerde görülmeyen bir açıklamadır. Beşerî dine boyun eğenlerin alacağı mükâfat açık olarak bilinmese de onların ecre nail olacakları kesin görünmektedir. Şöyle ki, bu ecir üstün ahlak gibi bu dünyada ulaşacakları övülür bir hal veya cennet ve sevap gibi ilahî vaatlerle aynı olacağı düşünülmüştür.

Dikkat çekilen bir başka husus ise insan tarafından konulan bir takım hikmetli kuralların, şeriatın maksatları ile örtüşüyor olmasıdır. Şarihler bu maksadın özellikle Allaha yönelme, onun rızasına ulaşma, iyi ahlakı kazanma biçimine vurgu yapsalar da genişletme yapılarak şer'i maksatlar olarak görülen can, akıl,

mal, nesep, dinin korunmasına dönük hedefler de buna dahil edilebilir. Bu temel gayelere adalet, erdemli bir toplum oluşturma, eşitlik, yeryüzünün imarı, hürriyet, sosyal düzenin ve güvenliğin sağlanması gibi hedefler de eklenebilir. İşte bu maksatlara hizmet eden beşeri hükümler de “beşeri din”e tazammun yoluyla dahil olur. Bu durumda günümüzde insan hakları, toplum, trafik, çevre sağlığı, vb şeriatla açıkça zikredilmeyen hükümlere uymak da gerekli olmaktadır. Zira bunlardaki gaye ile ilahi hükümlerdeki gaye birbirine muvafık olmaktadır.

Kısaca İbn Arabi, hukemanın nefis tezkiyesi için vaz'eylediği bir takım kuralları şer'i hükümlerle maksatta bir görmüş ve bunun Allah nezdinde de muteber olacağı fikrine kail olmuştur. Şarihler de onun fikrini açıklarken bunu bazen fetretle kısıtlamış çoğu kez de Muhammedi şeriatın maksadına ulaşmada yardımcı olacağı düşünülen kuralları buna da dahil etmiştir. Hepsinin ortak kanaati Muhammedi şeriata hiçbir şekilde muhalif olmaması, maksatta muvafık olmasıdır.

Kaynakça

- Boynukalın, Ertuğrul, "Makasıdu'ş-şeria", Ankara: TDV İslam Ansiklopedisi, XXVII, 2003.
- Cami, Abdurrahman, *Nakdun-Nusus Fi Şerhi Nakşil-Fusus*, Neşir: C. Aştiyani. İran, 1,381.
- , *Şerhul-Cami Ala Fususil-Hikem*, Neşir: Asım İbrahim Kayyali. Beyrut, 2009.
- Cendi, Müeyyedüddin, *Şerhu Fususil-Hikem*, Neşir: C Aştiyani. 3. Baskı, İran 2000
- Cihan, Ahmet Kamil, "Fususu'l-Hikem'de Din Kavramı" *Tasavvuf | İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* (İbnü'l-Arabî Özel Sayısı-1) 9, 21 (2008), 145-159.
- İbnü'l-Arabi, *Fususu'l-Hikem*, Neşir: Ebu'l-Ala el-Afifi. Beyrut: Darul-Kitabil-Arabi, 2002.
- İbn Türke Sainuddin Ali b. Muhammed, *Şerhu Fususil-Hikem*, Neşir: Muhsin Peydafer.
- Kaşani, Abdurrezzak, *Şerhu Fususil-Hikem*, Tashih: Mecid hadizade. Tehran, 2004.
- Kayseri Konuk, Ahmet Avni, *Fususul-Hikem Tercüme Ve Şerhi*, Yayına hazırlayan: Mustafa Tahralı ve ark. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2017.
- Kayseri, Davud, *Şerhu Fususil-Hikem*, Neşir: Celaleddin Aştiyani. Tahran, 1375.
- Konevi, Sadreddin, *Fususu'l-Hikemin Sırları*, çev. Ekrem Demirli. İstanbul: Kapı yayınları, 2014.
- , *Nakşul-Fusus*, İSAM Kütüphanesi Demirbaş: 10248.
- Şahin, Hasan, *İslam Felsefesi Tarihi Dersleri*, Ankara: İlahiyat Yayınları, 2000.